

Павлик Н.В.

Фатичні мовленнєві акти завершення контакту у зіставному аспекті

Павлик Наталія Василівна, аспірант

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Анотація. У статті розглядається фатичний мовленнєвий акт завершення контакту, що вживається співрозмовниками при розімкненні вербальної взаємодії, тобто під час завершення розмови. Розглядається семантика фатичних мовленнєвих актів завершення контакту, пропонується їх порівняння в двох неблизькоспоріднених мовах, зокрема англійській та українській. Визначаються найбільш вживані фатичні мовленнєві акти завершення контакту в двох мовах: прощання, прощання-благословення, прощання-запрошення, подяка.

Ключові слова: фатичний мовленнєвий акт завершення контакту, розімкнення вербального контакту, прощання, прощання-благословення, подяка, прощання-запрошення

Сучасний етап мовознавчих досліджень, в основі якого лежать принципи антропоцентризму та функціоналізму, характеризується значною увагою до комунікації та способів її успішного здійснення (Ю.В. Косенко [5; 6; 7], Ю.В. Матюхіна [9], Н.І. Формановська [14]). Фатичне спілкування як суттєвий спосіб не лише регуляції комунікації, але і ефективності процесу її здійснення (Г.Г. Почепцов, І.І. Прибиток, В. Malinowski, J. Laver) характеризується залученням широкого спектру мовленнєвих одиниць та відповідними закономірностями їх вживання.

Актуальність дослідження полягає в тому, що воно спрямоване на вивчення засобів реалізації завершального етапу мовленнєвої взаємодії комунікантів. Такими засобами виступають **фатичні мовленнєві акти завершення контакту**, які у добу значної глобалізації та інформатизації суспільства набувають все більшого значення, оскільки сприяють ефективному розімкненню контакту (Ю.В. Косенко, Ю.В. Матюхіна, Н.І. Формановська). Вони знаходять своє застосування у будь-якій мові, проте їхнє мовленнєве оформлення відрізняється залежно від етикету та правил поведінки певного народу. Таким чином, **проблема дослідження** полягає у вивченні семантики фатичного мовленнєвого акту завершення контакту на матеріалі англомовного та українськомовного художнього дискурсу.

Аналіз останніх наукових праць показує, що чимало досліджень присвячені комплексному вивченню фатичних засобів контакту в англійській (Ю.В. Матюхіна), французькій (В.Ю. Федотова), іспанській (Г.С. Поваляєва) мовах. Проте значно менша кількість лінгвістичних доробок висвітлює проблему завершального фатичного мовленнєвого акту зокрема (Ю.В. Косенко).

Разом з тим, мовознавці приводять загальну характеристику завершального етапу спілкування та зазначають можливі різновиди фатичних висловлювань. Так, за Ю.В. Матюхіною, на етапі розмикання контакту мовцями використовуються фінитивні одиниці, іллокутивною ціллю котрих є підготовка та завершення комунікації [9, с. 13]. На думку Г. С. Поваляєвої, на завершальному етапі спілкування відбувається обмін стереотипними формулами прощання, а «основним завданням є чітка фіксація будь-яких змін в індивідуально-особистісних та соціальних стосунках, які пов'язують партнерів зі спілкування» [10, с. 107]. Отже, завершальний етап спілкування характеризується закріпленням стосунків між комунікантами на певному рівні та обміном спеціальними стереотипним фразами та кліше.

За дослідженнями Ю.В. Косенко, завершальний етап мовленнєвої взаємодії комунікантів характеризується «демонстрацією ввічливості, яка виявляється в задоволенні від зустрічі, небажанні розлучатися» [4, с. 45]. Одиниці, що сприяють розмиканню мовленнєвого контакту, розглядаються у вигляді мовленнєвих стереотипів, «які призначені для пом'якшення моральної шкоди, яка наноситься комунікантам фактором розставання та зміцнення доброзичливих стосунків» [7, с. 95]. Такі одиниці функціонують як закріплені формули мовленнєвого етикету. Разом з тим, науковець розглядає тематичні групи залежно від лексико-семантичного функціонування таких мовленнєвих актів. Серед таких груп можливі: «вдячність», «побажання», «благословення», «вбачення», «запрошення» та інші. Отже, мовознавці зосереджують увагу на важливості фінального етапу розмови та виокремленні завершальних мовленнєвих одиниць в певних мовах.

Незважаючи на широту досліджень одиниць фатичного спілкування, проблема семантичних особливостей різновидів фатичних мовленнєвих актів завершення контакту залишається актуальною у лінгвістичній літературі, тоді як аспект їх порівняння досі залишається невисвітленим. Таким чином, вважаємо вартим уваги розгляд фатичних мовленнєвих актів, що вживаються на завершальному етапі комунікації та їх зіставлення у неблизькоспоріднених мовах.

Мета роботи полягає у визначенні спільних та відмінних різновидів фатичних мовленнєвих актів (ФМА), які вживаються співрозмовниками для розмикання контакту на завершальному етапі спілкування у двох неблизькоспоріднених мовах. Реалізація поставленої мети вимагає виконання таких **завдань**: визначення різновидів ФМА у двох мовах; описання семантичних різновидів ФМА у двох неблизькоспоріднених мовах та їх порівняння.

Відповідно до поставленої мети та завдань **об'єктом** дослідження постають фатичні мовленнєві акти завершення контакту, **предметом** – їх спільні та відмінні семантичні особливості. У статті використовуються такі **методи дослідження**: 1) контекстуально-інтерпретаційний метод для виокремлення фатичних мовленнєвих актів; 2) методика словникових дефініцій для опису значущих лексем; 3) зіставно-типологічний метод для виявлення спільних та відмінних семантичних особливостей фатичних мовленнєвих актів завершення контакту.

Чимало мовознавців (Ю.В. Косенко [5], Дж. Лейвер [16], Ю.В. Матюхіна [9], Г.Г. Почепцов [11] та інші) відзначають важливість завершального етапу спілку-

вання. Фатичні мовленнєві акти на цьому етапі використовуються тоді, коли для співрозмовників важливо встановити можливість майбутнього спілкування [16, р. 227]. Забезпечуючи нормальну комунікацію на завершальному етапі та розмикання вербального контакту, фатичні мовленнєві акти виконують дві функції. По-перше, їх використання при завершенні поточного спілкування позитивно впливатиме на наступну зустріч комунікантів. По-друге, вони дають змогу утвердити та закріпити стосунки на тому рівні, якого вимагає комунікація [16, р. 227]. Отже, завершення розмови підводить підсумок мовленнєвій взаємодії співбесідників та вказує на можливість продовження та підтримки стосунків у майбутньому.

Розмікнення контакту може відбуватися у випадках, коли:

- 1) зовнішні умови змушують співрозмовників завершити розмову (вичерпано час для розмови);
- 2) один або обоє учасників спілкування отримали всю необхідну інформацію;
- 3) один або обоє учасників спілкування не мають більше інформації для розмови, або інформація для розмови вичерпана;
- 4) адресант або адресат не бажають далі продовжувати контакт [17].

Беручи до уваги запропоновані Е. Міллером причини розмікнення контакту, вважаємо, що при використанні фатичного мовленнєвого акту завершення контакту адресант послуговується певними пресупозиційними факторами:

- 1) інформація для розмови між співрозмовниками вичерпана,
- 2) зовнішні умови змушують адресанта завершити розмову,
- 3) адресант бажає завершити контакт,
- 4) адресант та адресат не будуть бачитися деякий час.

Керуючись наведеними факторами, адресант обирає фатичний мовленнєвий акт, що найкраще відображає його стосунки зі співрозмовником та відповідає соціально-культурним обставинами.

Мовленнєве оформлення завершення контакту в типовій ситуації відбувається за допомогою спеціальних одиниць, які дослідники поділяють на певні тематичні групи: вдячність, побажання, благословення, вибачення, задоволення від зустрічі, підбиття підсумків інтеракції, запрошення, сподівання на подальші комунікативні контакти, повідомлення про необхідність розставатися, компліменти, пропозиції, поради, повчання, заклики, прохання, накази, застереження [5; 14]. Лінгвістичні маркери завершення контакту в більшості випадків містять посилення на психологічні або соціальні аспекти стосунків між комунікантами, аніж на нейтральні теми, наприклад погода та інше [16, р. 229].

Фатичний мовленнєвий акт завершення контакту розглядаємо як одноосібний акт, або такий, що промовляється однією людиною, тобто адресантом. Разом з актом реакції адресата вони утворюють трансакцію завершення контакту. Наприклад, ситуація прощання двох співрозмовників:

– *Goodbye, Freddy. Don't let me keep you standing there. Goodbye.*

– *Goodbye* [15, с. 23],

де «*Goodbye, Freddy. Don't let me keep you standing there. Goodbye*» – фатичний мовленнєвий акт завершення контакту, що складається з завершального етапу у вигляді стереотипної формули «*Goodbye, Freddy*», постзавершального етапу, що виражений закликом «*Don't let me keep you standing there*», і знову стереотипної формули завершення контакту «*Goodbye*». Реакція адресата на акт завершення контакту «*Goodbye*» сигналізує про утворення трансакції прощання.

У нашій роботі ми пропонуємо вивчення семантики ФМА завершення контакту. Вибірка досліджуваних одиниць відбувалася за допомогою контекстуально-інтерпретаційного методу, тобто з урахуванням ситуації спілкування; було виокремлено 200 досліджуваних одиниць в англійській та українській мовах, що вживаються на завершальному етапі спілкування з метою розмікнення контакту зі слухачем.

Методика словникових дефініцій дала змогу визначити семантичні особливості фатичних мовленнєвих актів завершення контакту у двох мовах.

Так, одним з найбільш поширених фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в українській мові є ФМА **прощання**. Сюди відносяться такі лексеми «*Прощай/ Прощавай/ Прощавайте!*», які вказують на тривалу в часі розлуку, або навіть на неможливу зустріч. За тлумачним словником української мови, дієслово «*прощатися*» має декілька значення. По-перше, «*прощатися*» означає «при розлуці тиснути один одному руки, говорити слова прощання», по-друге – «залишати надовго або назавжди що-небудь, розставатися з чимсь» [12, с. 354]. Ще одне значення, яке має лексема «*прощатися*» – це «вважатися пробаченим, дарованим (про чиюсь провину, помилку, негідний вчинок)» [12, с. 354]. Таким чином, як показує реконструйоване значення слова «*прощатися*», в українській мові на етапі прощання важливим є не тільки промовляння певних слів, але і прохання вибачення і бажання бути прощеним зі сторони адресата.

Подібною в англійській мові є лексема **прощання** «*Farewell!*», що також має значення довгої розлуки або розставання назавжди [7, с. 97]. Проте, як зазначає Ю.В. Косенко, мовленнєвий етикет англійської мови вимагає уникати вживання цього ФМА «при прагненні зберігати подальші стосунки» [7, с. 97], тоді як український вираз «*Прощай /Прощавай/ Прощавайте!*» не відзначається такою категоричністю використання.

У англійській мові найбільш вживаним ФМА завершення контакту виступає «*Goodbye!*», який також означає тимчасове розставання і є стилістично нейтральним у своєму вживанні [7, с. 96]. Двомовні англійсько-українські словники пропонують переклад «*До побачення!*» Проте, на відміну від української мови, його семантичне значення відрізняється від українського «*До побачення*». Так, за етимологічним словником англійської мови, воно походить від висловлювання «*God be with you*», яке у процесі еволюції трансформувалося і редукувалося у форму «*Goodbye!*» [18] та почало вживатися як стандартна формула завершення комунікації. Таким чином, незважаючи на те, що сучасні мовці цього не відчують, реконструйовані значення ФМА завершення контакту «*Goodbye!*» має значення благословення, тобто воно є **прощанням-благословенням**.

Цікаво, що в українській мові також існує ФМА, семантичне значення якого відповідає англійському **прощанню-благословенню** «*God be with you*». Однак його вживання дещо відрізняється. Так, християнські вірування українців сприяли усталенню ФМА завершення контакту «*З Богом! / Хай Господь помагає!*». Зокрема, «перед дорогою чи важливою справою» при розставанні люди промовляють «*З Богом!*», сподіваючись, що «у дорозі, у праведному ділі їм допоможе Господь» [1, с. 152]. Наприклад, господар, даючи настанови своїм слугам та відправляючи їх працювати, каже:

– *Ідіть з Богом!* [2, с. 359];

або під час обряду сватання, старости заходять в хату, а чоловік, котрий їх проводить, промовляє їм услід:

– *Хай вам Господь милосердний помагає!* [8, с. 55].

Таким чином, словесне **прощання-благословення** «*God be with you*» – «*Goodbye!*» в англійській мові є повсякденним прощальним стереотипом, тоді як в українській благословення та закликання Бога вживається лише у найбільш важливих ситуаціях.

Окрім **прощання-благословення** «*God be with you*» – «*Goodbye!*» в англійському художньому дискурсі нами було виявлено значку кількість ФМА завершення контакту з семантичним значенням **подяки**. Так, під час розімкнення комунікативної взаємодії співрозмовники, зокрема адресант, окрім стереотипного «*Goodbye!*», використовують висловлювання, де виражають свою вдячність за допомогу, розмову, приділену увагу та інше. Наприклад,

– *Thank you, dear. Goodbye* [15, с. 77].

Українській етикетній традиції притаманні такі ФМА завершення контакту як **запрошення**. Так, для українського народу гостинність є дуже важливим

елементом культури, саме тому при розімкненні контакту часто спостерігаємо **прощання-запрошення**, наприклад:

– *Приходь же до нас обідати* [8, с. 68].

Проявою поваги та прихильності до співрозмовника буде прийняття такого запрошення та відвідування адресанта у майбутньому.

Запрошення в англійській мові дещо відрізняються від таких в українській мові. Так, вони є запрошеннями лише за семантикою, а їх прагматична функція полягає в тому, щоб «продемонструвати прихильність та симпатію до співрозмовника, зробити йому приємне» і вони «не припускають обов'язкового продовження подальших контактів» [6, с. 181-182].

Таким чином, серед фатичних мовленнєвих актів завершення контакту в українській мові переважають **прощання** та **прощання-запрошення**, тоді як в англійській мові – **прощання-благословення** «*God be with you*» у редукованій формі «*Goodbye!*», які, втративши своє оригінальне значення «*благословення*», вживаються як **прощання** та **подяка**.

Отже, фатичний мовленнєвий акт завершення контакту підводить підсумок вербальній комунікації, забезпечує розмикання контакту між співрозмовниками та вказує на можливість розвитку стосунків між ними у майбутньому. При дослідженні фатичних мовленнєвих актів завершення контакту слід враховувати важливість завершального етапу спілкування та соціально-культурні особливості, які притаманні співрозмовникам. Оскільки фатичні мовленнєві акти представлені стереотипними формулами та кліше та визначаються соціальними умовами, вважаємо, що в них відображено національно-культурні особливості конкретної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуйко П. Психологія гомо советікуса / Петро Жуйко // Сучасність. – К., 1993. – № 9. – С. 148-152.
2. Карпено-Карий І.К. Драматичні твори / Вступ. ст., упоряд. і приміт. Р.Я. Пилипчука; Ред. С.Д. Зубков. – К. : Наук. думка, 1989. – 608 с.
3. Косенко Ю.В. Передзавершальні метакомунікативні висловлення-запрошення на фінальному етапі фатичної метакомунікації / Ю.В. Косенко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». – Симферополь, 2013. – Том 26 (65). № 1 – С. 117-121.
4. Косенко Ю.В. Реалізація позитивної ввічливості в метакомунікативному блоці прощання (на матеріалі англійського художнього дискурсу) / Ю.В. Косенко // Вісник СумДУ. – Суми, 2008. – Серія «Філологія», № 1. – С. 45-50.
5. Косенко Ю.В. Структурно-семантичні і функціональні особливості метакомунікативного блоку прощання (на матеріалі англійського художнього дискурсу) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Ю.В. Косенко. – Донецьк, 2008. – 22 с.
6. Косенко Ю.В. Феномен запрошення як передзавершальна метакомунікативна одиниця діалогічного дискурсу прощання / Ю.В. Косенко // Вісник СумДУ. – Суми, 2006. – № 3 (87). – С. 180-183.
7. Косенко Ю.В. Функціонування завершальних метакомунікативних одиниць на матеріалі англійського художнього дискурсу / Ю.В. Косенко // Філологічні трактати. – К. : 2009. – Том 1, №2. – С. 95-100.
8. Кропивницький М.Л. Драматичні твори / Упоряд. і приміт. В.М. Івашкова; Вступ. стаття Л.З. Мороз / М.Л. Кропивницький. – Київ : Наук. думка, 1990. – 608 с.
9. Матюхіна Ю.В. Развитие системы фатической метакоммуникации в английском дискурсе XVI – XX ВВ. : автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Юлия Владимировна Матюхина. – Харьков, 2004. – 21 с.
10. Поваляева Г.С. Реалізація фатичної функції у системі чат комунікація / Г.С. Поваляева // Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство. – Дрогобич, 2014. – № 2. – С. 103-108.
11. Почепцов Г.Г. Фатическая метакоммуникация / Г.Г. Почепцов // Семантика и прагматика синтаксических единств. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1981. – С. 52-59.
12. Словник української мови : в 11-ти т. / [заг. ред. І.К. Білодіда]. – К : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 8. – С. 354-355.
13. Формановская Н.И. Культура общения и речевой этикет / Наталья Ивановна Формановская. – М. : ИКАР, 2005. – 2-е изд. – 250 с.
14. Формановская Н.И., Шевцова С.В. Речевой этикет. Русско-английские соответствия : справочник / Н.И. Формановская, С.В. Шевцова. – М., 1990. – URL : http://www.classes.ru/grammar/136.etiket/worddocuments/_16.htm
15. Шоу Б. Пигмалион. Цезарь и Клеопатра : Книга для чтения на английском языке. – СПб. : Антология, КАРО, 2006. – 288 с.
16. Laver John. Communicative functions of phatic communion / John Laver // Organization of behaviour in face to face communication. – The Hague : Mouton ; Chicago, 1975. – P. 215-238.
17. Miller E. Turn talking and relevance in conversation / E. Miller. – 1999. – URL: <http://www.storytellingandvideorecording.com/14.html>
18. Online Etymology Dictionary : URL: http://www.etymonline.com/index.php?allowed_in_frame=0&search=goodbye&searchmode=non

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Zhuyko P. Psychology of homo soveticus / Petro Zhuyko // *Suchasnist'*. – K., 1993. – № 9. – P. 148-152.
2. Karpenko-Karyy i. K. Dramatic writings / Vstup. st., uporyad. i prymit. R.Ya. Pylypchuka; ed. S.D. Zubkov. – K. : Nauk. dumka, 1989. – 608 p.
3. Kosenko J.V. Pre-closing metacommunicative statements of invitation at the final stage of phatic metacommunication / J.V. Kosenko // *Uchenye zapiski Tavrycheskogo natsional'nogo universiteta im. V.I. Vernadskogo. Seriya "Filologiya. Social'nye komunikatsii"*. – Simferopol', 2013. – Tom 26 (65). № 1. – P. 117-121.
4. Kosenko J.V. realization of positive politeness in the meta-communicative phase of parting (based on English literary discourse) / J.V. Kosenko // *Visnyk SumDU*. – Sumy, 2006. – Seriya "Filologiya", № 1. – P. 45-50.
5. Kosenko Y.V. Structural, semantic and functional peculiarities of metacommunicative phase of parting (based on English literary discourse) : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : spets. 10.02.04 «Germanski movy» / Y.V. Kosenko. – Donetsk, 2008. 22 p.
6. Kosenko Y.V. Phenomenon of invitation as pre-closing metacommunicative unit of dialogical farewell discourse / Y.V. Kosenko // *Visnyk SumDU*. – Sumy, 2008. – № 3 (87). – P. 180-183.
7. Kosenko Ju.V. Functioning of final metakomunikative blocks in the modern English discourse / Ju.V. Kosenko // *Filologichni traktaty*. – K. : 2009. – Vol. 1, № 2. – P. 95-100.
8. Kropyvnytskyy M.L. Dramatic writings / Uporyad. i prymit. V.M. Ivashkova; Vstup. statty L.Z. Moroz / M.L. Kropyvnytskyy. – K. : Nauk. dumka, 1990. – 608 p.
9. Matyukhina J.V. The Development of the Phatic Metacommunication System in the English Discourse of the 16th- 20th cc. : abstr. dis. cand. filol. sc.: spets. 10.02.04 «Germanic languages» / Julia Vladimirovna Matyukhina. – Kharkov, 2004. 21 p.
10. Povalyaeva G.S. Realization of phatic function in the system of chat communication / G.S. Povalyaeva // *Naukovyy visnyk DDPU imeni I. Franka. Seriya «Filologichni nauky»*. Movosnavstvo. – Drohobych, 2014. – № 2. – P. 103-108.
11. Pocheptsov G.G. Phatic metacommunication / G.G. Pocheptsov // *Semantika i pragmatika sintaksicheskikh yedinstv*. – Kalinin : Izd-vo Kalinin. un-ta, 1981. – S. 52-59.
12. Dictionary of the Ukrainian language : 11 volumes / [gen. ed. I.K. Bilodida]. – K. : Nauk. dumka, 1970-1980. – T. 8. – P. 354-355.
13. Formanovskaya N.I. Culture of communication and speech ethics / Natalya Ivanovna Formanovskaya. – M. : IKAR, 2005. – 2-e izd. – 250 p.
14. Formanovskaya N.I., Shevtsova S.V. Speech ethics. Russian-English corresponding : reference book / N.I. Formanovskaya, S.V. Shevtsova. – M., 1990. – URL: http://www.classes.ru/grammar/136.etiket/worddocuments/_16.htm
15. Shaw B. Pygmalion. Caesar and Cleopatra : Book for reading in the English language. – SPb. : Antologiya, KARO, 2006. – 228 p.

Pavlyk N.V. Phatic speech acts of communication termination in the comparative aspect

Abstract. The article deals with a particular type of speech acts, or phatic speech acts of finishing the contact, which are used by communicators during the ending of the verbal interaction, that is during communication termination. The semantics of phatic speech acts, which are used during communication termination is investigated. The study is also focused on the comparison of these units in two language: English and Ukrainian. The most utilized units in two languages are identified and characterized.

Keywords: *phatic speech act of the closing stage, termination of the verbal contact, goodbye/proshchamya, blessings, thanksgiving, invitation*

Павлик Н.В. Фатические речевые акты в сравнительном аспекте

Аннотация. В статье рассматривается особый тип речевого акта, в частности фатический речевой акт завершения общения, который используется коммуникантами во время размыкания вербальной коммуникации. Анализируются семантические особенности фатических речевых актов размыкания контакта. Исследование предлагает сравнение этих единиц в английском и украинском языках, а также определение тех единиц, которые наиболее используются в двоих языках.

Ключевые слова: *фатический речевой акт завершения общения, размыкание вербальной коммуникации, прощание, благословение, благодарение, приглашение*